

PIRMASIS LIETUVIŲ KALBOS SINONIMŲ ŽODYNAS

(A. Lyberis, Lietuvių kalbos sinonimų žodynas, Kaunas, 1961)

Žodžiai, kuriuos mes vartojame savo kalboje, turi būti gerai parinkti — taiklūs, vaizdingi, įtaigūs. Ne visuomet užtenka jais pranešti įvykio ar reiškinių turinį, jie turi paveikti klausytoją ar skaitytoją. Reikia atsiminti, kad žodis ne vien tik turi aiškiai išreikšti tai, ką mes norime pasakyti, bet jis turi atitikti aprašomojo momento nuotaiką, aplinką ir kt.

Lietuvių kalba yra tokia turtinga, kad mes kiekvienu momentu galime rasti žodį, kuris savo skambumu, aiškumu, vidiniu turiniu būtų pats stipriausias ir taikliausias. Tačiau iki šiol šia gausia sinonimika sunku buvo pasinaudoti, nes ji buvo išbarstyta po įvairius žodynus, straipsnius, grožinės literatūros kūrinius, tautosaką arba gyvavo žmonių lūpose.

A. Lyberio „Lietuvių kalbos sinonimų žodynas“ — pirmas didesnis mėginimas sukaupti sinoniminę leksiką vienoje vietoje. Toks žodynas reikalingas ir naudingas, nes padės įdiegti kalbos įgūdžius jaunajai kartai — moksleiviams ir studentams. Žodyno pasirodymas kelia džiaugsmą spaudos darbuotojams ir rašytojams. A. Venclova rašo: „Kiekvienas mūsų, kas rašome eilėraščius, apsakymus, romanus, pjeses, apybraižas, straipsnius ar netgi korespondencijas iš savo gamyklos ar kolūkio, norime, kad mūsų darbai ne tik atspindėtų puikiąją tarybinę tikrovę. Mes norime, kad juos visi gerai suprastų, kad jie neštų savyje mūsų gimtosios kalbos turtingumą, įvairias jos išraiškos formas, kad jie, tie mūsų darbai, skambėtų gaiviai, naujai, nepakartojamai, kaip skamba mūsų nuostabi, sena kalba. Ir štai į pagalbą ateina mums nauja gera knyga — sinonimų žodynas“¹.

Didelė žodyno teigiamybė, kad duotieji žodžiai sukirčiuoti (kirčiavimo paradigmos, deja, nenurodomos), vadinasi, žodynas pratins prie taisyklingo kirčiavimo. Žodyne pažymėta, kurie žodžiai dažniau ar rečiau

¹ A. Venclova, Kelios pastabos apie sinonimų žodyną. — „Literatūra ir menas“, 1961, balandžio 8 d.

vartojami, kurie yra knyginiai, pasenę ar tarminiai. Beveik visi žodžiai iliustruojami sakiniiais, kartais pateikiama frazeologinių junginių. Vadinas, žodynas padės parinkti reikalingą sinonimą ir tuo pačiu normins lietuvių kalbos leksikos vartojimą.

Kadangi lietuvių kalbos sinonimų žodyno iki šiol nebuvo, autoriui pirmajam reikėjo laužti ledus šioje srityje. Tikėtai žodyno santvarkos dalykus jau buvo galima nusižiūrėti iš kitų kalbų sinonimų žodynų: rusų, vokiečių lenkų, prancūzų ir kt.

Sprendžiant iš žodyno įžanginės dalies, sinonimų straipsnių sudarymo, dominantės nustatymo, žodžių reikšmių aiškinimo, autorius rėmėsi V. N. Kliujevos „Trumpu rusų kalbos sinonimų žodynu“, išleistu Maskvoje 1956 metais.

Kaip ir V. N. Kliujeva, A. Lyberis pažymi, kad sinonimika — mažai išnagrinėta mokslo sritis, kad dar galutinai nenustatyta, ką reikia laikyti sinonimais. Todėl tiek vienas, tiek kitas autorius pirmiausia ir bando šią problemą spręsti.

V. N. Kliujeva sako, kad „sinonimus galima apibrėžti kaip du žodžius-sąvokas, atspindinčius objektyvios tikrovės vieno ir to paties reiškinio esmę, besiskiriančius papildomais reikšmės atspalviais ir vartojamam ne vienas kitam pakeisti, o minčiai ir mūsų santykiui su pasakojamu dalyku patikslinti“².

A. Lyberis rašo, kad „sinonimai yra skirtingos garsinės sudėties, bet vienodos arba labai artimos reikšmės žodžiai, vartojami tam tikriems reikšmės arba stiliaus atspalviams žymėti“³.

Kaip matyti iš sinonimų apibrėžimo, „Lietuvių kalbos sinonimų žodyno“ autorius sinonimais laiko žodžius, kurie yra „skirtingos garsinės sudėties.“ Pavyzdžiui, žodžiai *audra* ir *vėtra* yra skirtingai tariami, bet artimi savo reikšme, todėl jie yra sinonimai. Sinonimų sąvokos pagrindu yra imamas ne tiek žodžių reikšmės tapatumas, nes visai vienodos reikšmės žodžių labai retai pasitaiko, kiek jos artumas, panašumas, todėl žodyne randame ir labiau vienas nuo kito nutolusių sinonimų, pvz.: *virbas*, *rykštė*, *vytis*, *žabas*, *brūzgas*, *žagaras*; *medžiotojas*, *medžioklis*, *medėjas*, *šaulys* ir kt. Čia sinonimas *rykštė* žymiai nutolęs nuo sinonimo *žagaras*, o *medžiotojas* — nuo *šaulys*.

Autorius sinonimais laiko žodžius, kai jie žymi tuos pačius daiktus, reiškinius, procesus, ypatumus, bet kiekvienas atlieka tai skirtingai. Jie gali skirtis reikšmės platumu, plg. *nauda* ir *pelnas*: *nauda* gali būti materialinė ir dvasinė, o *pelnas* tik materialinis; gali skirtis vartoseną, plg. *senas* ir *vetušas*: *senas* — dabartinės kalbos žodis, o *vetušas* — pasenęs; arba *miegalius* ir *migšas*: pirmas žodis vartojamas literatūrinėje kalboje, o antrasis — žemaičių tarmėje.

A. Lyberis pažymi, kad „Žymių vietą sinonimikoje užima perkeltinės reikšmės žodžiai, pavyzdžiui, vietoje *bijoti* sakoma *drebėti*, vietoje *eik-*

² В. Н. К л ю е в а, Краткий словарь синонимов русского языка, М., 1956, стр. 5.

³ A. Lyberis, Lietuvių kalbos sinonimų žodynas, Kaunas, 1961, p. 6.

voti — *blaškyti* ir kt.⁴ Autorius teigia, kad šie žodžiai yra suvokiami betarpiškai, tiesiogiai. Ar iš tikrųjų taip yra?

Pažiūrėkime, kaip šiuo atveju elgiasi V. N. Kliujeva. Ji sako, kad „Iš perkeltinės reikšmės sinonimų į žodyną galima dėti tik tai tuos, kurie šiąja reikšme visiškai įsitvirtino. Pavyzdžiui, *темный* perkeltine reikšme reiškia *безграмотный*; žodis *слепой* taip pat gali turėti tą reikšmę, bet ji kalboje neįsigalėjusi, todėl aiškiai jaučiamas metaforiškumas, o žodis *темный* jau turi tvirtai nusistovėjusį charakterį su aiškiu stilistiniu atspalviu“⁵. Vadinas, prie sinonimų straipsnio perkeltinės reikšmės žodžius galima dėti tik tada, kai jų perkeltinė reikšmė yra pasidariusi daugiau ar mažiau savarankiška ir suvokiama be tiesioginės reikšmės tarpininkavimo. Tuo tarpu žodis *blaškyti* tiesiogiai suprantamas kaip „svaidyti, mėtyti į įvairias puses“, pvz.: Bangos laivą *blaškė*. Ligonis *blaškėsi* lovoje. Vėjas debesis *išblaškė*⁶. Žodžio *blaškyti* prasme „eikovoti“ betarpiškai suvokti negalima. Pavyzdžiui, jeigu būtų toks sakiny: „Jis *blaškė* pinigų“, tai mes pirmiausia suprastume, kad kažkas pinigų mėtė (po kambarį ar kitur). Todėl tokie žodžiai, kurie kalboje dar gerai neįsitvirtinę perkeltine reikšme, kurių metaforiškumas aiškiai jaučiamas, sinonimų eilės neturėtų sudaryti.

Tiek V. N. Kliujeva, tiek A. Lyberis nurodo, kad reikia skirti leksinius sinonimus nuo gramatinių ir sintaksinių sinonimų. A. Lyberis pažymi, kad nei sintaksinė, nei gramatinė sinonimika žodyne neliečiama, nes pirmosios, sintaksinės, dalykas yra ne atskiri žodžiai, o sakiniai, o antroji (gramatinė sinonimika — žodžių galūnių, priesagų, priešdėlių, kirčio variantų gretinimas) nieko naujo neduodanti minties patikslinimui⁷.

Tačiau teorinė žodyno dalis prieštarauja praktinei. Pačiame žodyne randama to paties žodžio fonetinių variantų, pvz.: *amčioti||vamčioti, ambryti||vambryti*; priešdėliu tesiskiriančių tos pačios galūnės vedinių, pvz.: *atkarpa||nuokarpa, atrėža||nuorėža* (plg. ir *išdidus||didus*); to paties žodžio skirtingų vedinių, pvz.: *žvangalai||žvangulai* ir kt. Šie sinonimai neturėtų būti laikomi leksikos sinonimais, nes jie yra tos pačios šaknys. Daugumai iš jų tiktų darybos sinonimų terminas.

Be to, juk negalima taip drąsiai teigti, kad gramatinė sinonimika nieko naujo neduoda minties patikslinimui. Gramatinė sinonimika labai dažnai suteikia žodžiams emocinių, subtilių, grynai savitų atspalvių. Pavyzdžiui, imkime žodyne duotą stilistiškai neutralų žodį *lyti* (p. 131), kuris vartojamas, nežiūrint lietaus dydžio: *lyja* nedidelis lietus, *lyja* smarkus lietus. Kitas žodis *lynoti* jau reiškia tik „pamažu, silpnai lyti“: Jau antra diena smulkiai, nuobodžiai *lynuoja*⁸. Šią papildomą smulkumo, silpnumo reikšmę suteikia priesaga *-noti*.

⁴ A. Lyberis, ten pat, p. 5.

⁵ В. Н. К л ю е в а, Краткий словарь синонимов русского языка, М., 1956, стр. 7.

⁶ Žr. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, V., 1954, p. 83.

⁷ A. Lyberis, ten pat, p. 6.

⁸ A. Lyberis, ten pat, p. 131.

Panašiai kaip V. N. Kliujeva, „Lietuvių kalbos sinonimų žodyno“ autorius atskiria loginę sinonimų sąvoką nuo gramatinės-leksinės. „Loginiu požiūriu sinonimais gali eiti ir skirtingų kalbos dalių žodžiai (*gražus — gražumas — gražinti*), nes jie gali būti suvedami į vieną bendrą sąvoką, bet gramatiniu-leksiniu požiūriu sinonimų eiles gali sudaryti tik tos pačios kalbos dalies žodžiai“⁹.

Tačiau šį teigimą reikėtų daryti su tam tikra išlyga, nes žodyne autorius šalia būdvardžių *išdidus, puikus* duoda dalyvius *išpuikęs, pasi-pūtes*; greta *liesas, blogas — sudžiūvęs, sukritęs* ir kt.

Kalbėdamas apie žodyno santvarką, autorius pažymi, kad žodynas yra trumpo pobūdžio. Jame pateikiama 720 straipsnių, apimančių daugiau kaip 3900 žodžių-sinonimų. Sinonimų straipsniai yra išdėstyti alfabėtiškai, atsižvelgiant į sinonimų eilės pirmąjį žodį, plg.: *abėcėlė, alfabetas, raidynas; abejingas, lygiažiūris, bejausmis, šaltas; badas, alkis, alkulys* ir t. t. Kiekviename straipsnyje duodama sinoniminių žodžių eilė, kurios pirmas žodis yra stilistiškai neutralus ir vadinasi dominantė, bendros sinonimų reikšmės paaikškinimas ir sinonimų iliustravimas pavyzdžiais. Straipsnio pabaigoje pridėdama frazeologinių žodžių junginių, idiomų.

Peržvelgus žodyne esančias sinonimų eiles, matyti, kad daugiausia yra daiktavardžių ir veiksmažodžių eilių (per 280), kiek mažiau — būdvardžių (apie 140), mažiausiai —rieveiksmių. Sinonimų eilės apima nuo dviejų iki dešimties ir daugiau sinonimų, plg. straipsnius: *aizus — 3, bedugnė — 4, gabus — 5, gulėti — 6, gražus — 7, taupyti — 8, krūmai — 9, neturtingas — 10, gerti — 11, galvotrūkčiais — 12, esti — 13, bijoti — 14, degti — 15, plepys — 18, lyti — 20, plepėti — 22, mušti — 23* sinonimai.

Praktikos sumetimais autorius nevensia į sinonimų straipsnius įtraukti ir tų žodžių, kurie yra nutolę savo sinonimiškumu nuo pirmutinių jos narių, plg. *tvartas, kūtė, gurbas*, kur straipsnio pabaigoje duodami žodžiai *arklidė, avidė, karovidė* ir kt.

Tačiau kartais sinonimų eilės ištęsimos visai be reikalo, įtraukiami per daug nutolę savo reikšmėmis žodžiai. Imkime sinonimų eilę *baimė (bailė), išgąstis, baisa, baugis, skraubis, siaubas, klaišas, panika, šiurpas (šiurpulys), drebulys* (p. 35—36). Žodžiai *šiurpas (šiurpulys), drebulys* yra labai jau tolimi dominantei *baimė*. Be to, jie įeina į naują sinonimų eilę *drebulys, virpulys, kratulys, purtulys, šiaušulys, šiurpulys (šiurpas), drugys* (p. 66). Gal būt, A. Lyberiu turėjo įtakos V. N. Kliujeva, kuri prie dominantės *страх* „baimė“ prijungia žodį *трепер* „drebulys, virpulys“. Tai jos žodyne iš dalies pateisinama: pirma, čia nėra atskiro straipsnio *дрожь* „drebulys, šiurpas“, antra, autorė paaikškina, kad *трепер* yra knyginis žodis¹⁰. Pataisytame antrajame leidime į sinonimų

⁹ A. Lyberis, len pat. p. 6.

¹⁰ В. Н. Ключева, Краткий словарь синонимов русского языка, М., 1956, стр. 215.

straipsnį *српах* žodis *трener* jau nebededamas¹¹. Vadinas, lietuvių kalboje žodžius *šiuŗpulys*, *drebulys* jungti prie sinonimų straipsnio baimė nevertėtų.

Kartais ilgos artimos reikšmės žodžių grupės be reikalo skirstomos mažesnėmis. Pavyzdžiui, „eiti“ sąvokai reikšti lietuvių kalboje galima priskaityti keletą šimtų sinonimų. J. Pikčilingis pažymi, kad „P. Cvirka vien romane „Meisteris ir sūnūs“ veiksmazodžiui eiti vartoja per 20 atitikmenų: *gūrinti, kėblinti, dūlinti, kiūtinti, striūginti, vėžlinti* ir kt.“¹² Tuo tarpu, atsivertę „Lietuvių kalbos sinonimų žodyno“ 73 puslapį, randame tik 4 sinonimus — *eiti, žengti, žingsniuoti, žygiuoti*. O kurgi kiti sinonimai? Pasirodo, kad straipsnio gale (p. 74) duota artimų savo reikšme, bet įvairių atspalvių sinonimų straipsnių dominantės: *aklinti, bindzinti, dilbinti, dūlinti, kėblinti, klypinti, krypti, kūprinti, stypinti, šlėmpinti, vėplinti*. Tačiau kuriam tikslui *eiti* sinonimus išsklaidyti po visą žodyną ir ap sunkinti skaitytoją? Kiekvienas šių naujų straipsnių sinonimas reiškia „judėjimą iš vienos vietos į kitą“, kaip ir dominantė *eiti*, tik su tam tikrais atspalviais. Tačiau juk beveik kiekvienam sinonimui yra būdingas prasmis bei stilistinis atspalvis, kartais specifinis, kartais labai savitas. Vadinas, šių sinonimų atskyrimas nuo straipsnio *eiti* prieštarauja pačiai sinonimo sąvokai.

Panašiu atveju vokiečių žodyno autorius K. Pelceris prie dominantės *gehen* „eiti“ pateikia tokius sinonimus: *marschieren* „žygiuoti“, *schreiten* „žengti“, *traben* „smarkia risčia bėgti“, *eilen* „skubintis, skubiai eiti“, *stelzen* „stypčioti“, *trippeln* „tripsenti, žengti smulkiais žingsniais“, *umherirren* „klaidžioti“, *umherziehen* „valkiotis“, *kommen* „ateiti“ ir t. t.¹³ Kaip matome, čia duodami prie tos pačios dominantės *gehen* „eiti“ žodžiai, kurių reikšmės jau gerokai skiriasi.

A. Lyberis atskirai išdėsto sinonimų straipsnius *valgyti, kamžloti, ėsti, vobuliuoti*. Jeigu į vieną straipsnį sudėta *maistas, valgis, penas, edesys, mitalas, pašaras, lesalas* — „tai, kuo minta gyvos būtybės“, tai kam išsklaidomi į atskirus straipsnius sinonimai, kuriais parodomas gyvų būtybių maitinimosi veiksmas? Lenkų „Artimos reikšmės žodžių žodyne“ prie dominantės ješč „valgyti“ yra pridėta kur kas tolimesnės reikšmės žodžių: *spożywać* „valgyti“, *pozywiać się* „maitintis“, *posilać się* „pasistiprinti“, *obiadować* „pietauti“, *wieczerać* „vakarienauti“, *zajadać* „srėbti“, *polykać* „ryti“, *zakąsić* „užkąsti“, *zagryzać* „užkrimsti“, *żreć* „ėsti“, *wyżerać* „išėsti“, *pożerać* „suėsti“, *dziobać* „lesti“, *lizać* „laižyti“, *próbować* „mėginti“, *kosztować* „ragauti“, *liznąć* „lyžtelėti“ ir t. t.¹⁴

¹¹ В. Н. Ключева, Краткий словарь синонимов русского языка, М., 1961, стр. 245.

¹² Zr. J. Pikčilingis, Sinonimika ir kalbos turtingumas, „Pergalė“, 1958, Nr. 8, p. 154.

¹³ Zr. K. Peltzer, Das treffende Wort (Wörterbuch sinnverwandter Ausdrücke), München, 1959, p. 223.

¹⁴ Zr. S. Skorupka, Słownik wyrazów bliskoznacznych, Warszawa, 1957, p. 60.

Be reikalo nuo sinonimų straipsnio *kalbėti, šnekėti, šnekučiuoti, 'dudenti, niūkti, byloti* atskirti sinonimų straipsniai *šnibždėti ir plepėti*. Juk jie taip pat reiškia „žodišką su kuo nors bendravimą, kalbos palaikymą“. Jeigu negalima menkinančios reikšmės atspalvius turinčių sinonimų prijungti prie teigiamųjų sinonimų eilės, tai, gal būt, tuoj pat reikia duoti naują sinonimų eilę su ta pačia dominante, tik turinčia atskiriamąjį ženklą, pvz.: *kalbėti, šnekėti, šnekučiuoti, dudenti, niūkti, byloti*; — *šnibždėti, kuždėti, kuštėti, švagždėti, švabėti*; — *plepėti, tauškėti, tarškėti, barškėti, tratėti, veblėti...* ar panašiai.

Palyginkime dar porą straipsnių: *prietema, prieblanda, priebbrėškėmis, apybrėškėmis, apyžlėja, žlėja, apytema, apyblanda* ir *sutema, santėmis, sambrėškis, samblysis, brėškma*. Kuo gi jie vienas nuo kito skiriasi? Pirmojo straipsnio žodžiai „reiškia nedidelį sutemimą, saulei nusileidus“. Antrojo straipsnio žodžiai taip pat reiškia sutemimą, saulei nusileidus. Kadangi vienu ir kitu atveju šie sinonimai pažymi tą patį gamtos reiškinį, tai juos reikia jungti į vieną straipsnį. Be to, sinonimai *priebbrėškėmis, apybrėškėmis* ir *sambrėškėmis* pažymi ne visišką sutemimą (taip teigia ir pats autorius), todėl be jokio pagrindo žodis *sambrėškis* yra atplėštas nuo pirmųjų sinonimų ir nukeltas į kitą sinonimų straipsnį. Jau minėtam vokiečių kalbos žodyne šios reikšmės sinonimai sudėti viename straipsnyje *Dämmer* (p. 126).

Pateiktieji pavyzdžiai rodo, kad autorius per daug didina sinonimų straipsnių skaičių. Reikėtų visus semantiškai ir stilistiškai giminiškus žodžius pateikti viename didesniame straipsnyje. Ilgesnės sinonimų eilės ryškiau atskleistų kalbos turtingumą, leistų geriau parodyti reikšmės niuansus bei atspalvius.

Apskritai, ar nevertėtų pakeisti tokio žodyno sudarymo principus ir ateityje lietuvių kalbos sinonimų žodyno santvarkos pagrindu imti ne griežtų sinonimų eiles, bet vadinamąjį žodžio lauką, arba artimos reikšmės žodžių grupes. Jau dabar „Lietuvių kalbos sinonimų žodyne“ yra nemažai straipsnių (plg. *degti, lyti, kvėpuoti, šalti, verkli* ir kt.), kurie perauga sinonimų eilių ribas ir faktiškai sudaro semantiškai daugiau ar mažiau susijusių žodžių grupes. Pavyzdžiui, žodyne pateiktoje sinonimų eilėje *lyti, lynoti, lašnoti, krapnoti, šliknoti, rasenti, varventi, dulkti, druokti, rūkti, smilkti, purkšti, pilti, kliokti, čiožti, pliaupti, žliaugti, telžti, šlioti* (p. 131) žodžiai *lašnoti, rasenti* ir *kliokti, pliaupti* arba sinonimų eilėje *šalti, speigėti, spiginti, svilinti, braškinti, spraginti, šalenti, šalnoti, skrebenti* (p. 216) žodžiai *šalnoti* ir *spiginti* vargu ar gali būti laikomi tikrais sinonimais. Straipsnio *šalti* žodžius būtų galima suskirstyti į du pogrupius, dvi tikrų sinonimų eiles: smarkiai *šalti* — *speigėti, spiginti, spūrginti, svilinti, braškinti, spraginti* ir nesmarkiai *šalti* — *šalenti, šalnoti, skrebenti*. Panašiai yra ir su kai kurių kitų straipsnių žodžiais.

Žodyno santvarkos pagrindu imant ne griežtai sinonimiškų žodžių eilę, o artimos reikšmės žodžių grupes, būtų išvengta ir tų trūkumų, kurie buvo iškelti, kalbant dėl straipsnių *eiti, kalbėti, valgyti* ir pan. Tada tokius straipsnius būtų galima drąsiai išplėsti.

Svarbiausią vietą sinonimų straipsnyje užima pirmasis žodis — dominantė. Ja imamas dažniausiai vartojamas, tiksliausiai išreiškiantis bendrą reikšmę ir neutralus stilistiniu atžvilgiu žodis, pvz.: *protas, išmintis, išmonė, galva, intelektas; sunkus, svarus, svambus, smagus, svarbus, svoringas, švininis* ir kt. Daugumas dominančių yra iš tikro stilistiškai neutralios, vadinasi, parinktos teisingai. Tačiau ir čia neišvengta prieštaravimų. Argi žodyne duotos dominantės *aklinti, bindzinti, dilbinti, dūlinti, kėblinti, klypinti, kūprinti, stypinti, šlempinti, žioplinti, kamžloti, vobuliuoti* ir kt. yra neutralios stilistiniu atžvilgiu? Jos visos turi įvairių emocinių atspalvių. Žodyno autorius, išskirdamas ką, tik išvardintus veiksmažodžius dominantėmis, prieštarauja tiek kitų kalbų žodynų praktikai, tiek savo teiginiams, iškeltiems žodyno pradžioje (p. 7).

Salia liaudies kalboje vartojamų sinonimų straipsniuose pateikia gana daug knyginių žodžių, pvz.: *akikraštis, akiplotis* (akiratis), *grėslus* (grėsmingas), *išžiūra* (išvaizda), *įsrava* (įtaka, poveikis), *oreivis* (lakūnas) ir kt. Šie žodžiai yra vienadieniai, nepriėję dabartinės lietuvių kalbos vaftosenoje, todėl šalintini iš sinonimų straipsnių.

Po sinonimų eilės, į kurią įeina vienoki ar kitoki (anksčiau aptarti) sinonimai, duodamas bendras jų reikšmės paaiškinimas, pvz.: „*abėcėlė, alfabetas, raidynas* — visos kurios nors kalbos raidės, išdėstytos tam tikra tradicine tvarka“ (p. 13). Toliau duodama kiekvieną atskiro sinonimo (arba keleto sinonimų kartu) reikšmės paaiškinimas, šiuo atveju kažkodėl net susidarymas bei kilmė: „žodis *abėcėlė* sudarytas iš pirmųjų raidžių a, b, c pavadinimų; *alfabetas* — iš dviejų pirmųjų graikų abėcėlės raidžių α (alfa) ir β (beta) pavadinimų“ (tokį pat aiškinimą galima rasti ir V. N. Kliujevos žodyne).

Neblogi paaiškinimai sinonimų straipsnyje *atidaryti, atverti* (p. 26). Čia po bendrosios reikšmės nusakymo nurodoma, kad šie sinonimai (*atidaryti, atverti*) vartojami, kalbant apie duris, langą, vartus, burną, akis... Toliau dar priduriama, kad greta jų dažnai vartojami kiti artimos reikšmės žodžiai: *atuožti* — atidaryti viršų, skrynią, dėžę; *atkelti* — apie vartus; *atlapoti* — apie duris, drabužius; *atversti, atskleisti* — apie knygą, sąsiuvinį; *atmerkti* — apie akis; *atčiaupti, išžioti* — apie burną, nasrus.

Gerai išaiškintas sinonimų straipsnis *mylėti, mėgti* (p. 139) — „jausti kam meilę, prisirišimą.“ Čia autoriaus aiškiai pasakyta, kad *mylėti* — „žodis, vartojamas, kalbant apie gyvus, o *mėgti* — apie negyvus daiktus“ (tik gal vertėtų sakyti ne „apie gyvus daiktus“, o „apie gyvas būtybes“).

Geras reikšmių išaiškinimas matyti sinonimų straipsniuose *trumpas¹ ir trumpas²* (p. 230—231).

Tačiau labai dažnai žodyne pasitaiko tautologinių aiškinimų, kurie skaitytojui jokios praktinės naudos ar ko nors naujo neduoda. Pvz., straipsnio *akimirka, akimojis, mirksnis, momentas, sekundė* bendra reikšmė — „labai trumpas laiko tarpas, kuriuo kas vyksta“ (p. 15). Pažiūrėkime, kaip autorius aiškina atskirus sinonimus: „*akimirka* (ir *akimirksnis*) — vieno akies mirkštelėjimo, trumpas laiko tarpas; *akimojis* — vienas akių sumojimas“. Aiškiai matyti, kad čia ne tiek reikšmė aiškina-

ma, kiek nurodomi atskiri sudurtinių žodžių sandai, kurie ir taip kiekvieno yra lengvai suvokiami.

Straipsnio pavėsis, *vėsmė, paunksmis, užūksmis, ūksmė, smalka* bendra reikšmė — „saulės neapšviečiama vieta“. Toliau aiškinama, kad *pavėsis* (ir *pavėnė*), rečiau *vėsmė* — „saulės nekaitinama, vėsi vieta“; *paunksmis* (ir *paunksmė*) — „vieta be saulės šviesos“, *smalka* — „saulės nenušviečiama, smelkiama vieta“ (p. 168). Straipsnio *užkampis, atkampis, nuošalis...* bendra reikšmė — „nuošali, atkampi, mažai lankoma vieta“. Aiškindamas atskirus sinonimus, autorius vėl kartuoja: „*užkampis, atkampis* — nuošalus kampas, nuošali vieta; *nuošalis* — nuošali vieta“ (p. 255).

Duotieji pavyzdžiai (o jų yra labai daug) rodo, kad toks tautologinis aiškinimas naujesnės minties ar kito atspalvio neiškelia. To paties dalyko pakartojimas kitais žodžiais yra niekam nereikalingas tuščiažodžiavimas — jis tik didina žodyno puslapių skaičių ir veltui gaišina skaitytojo laiką.

Pasitaiko ir ne visai tikslų aiškinimų. Autorius teigia, kad žodis *mirti* vartojamas „tik kalbant apie žmones“. Tačiau šis žodis dar yra vartojamas, kada kalbama apie bites, pvz.: Bičiuoliai susipyko, ir bitelės išmirė (Vabalninkas).

Reikia pridurti, kad autorius nepasitenkina, duodamas sinonimų straipsnius ir jų reikšmių paaiškinimus, bet stengiasi kiekvieną sinonimą ar frazeologinį junginį (pastarųjų yra tik šešiolikoje straipsnių) iliustruoti sakiniais ir tuo parodyti žodžio vartojimo sferą, jo vietą kitų žodžių tarpe. Iliustracijai medžiaga imta iš tarybinių rašytojų kūrybos, klasikų kūrinių, kalbininkų darbų, žodynų, spaudos ir kt. Labai daug iliustracinių pavyzdžių duota iš gyvosios liaudies kalbos su vietų nurodymais. Iš tautosakos pavyzdžių nedaug, nors jų tikimas nekelia abejonių: *kalbus kalbą, darbus darbą randa* (p. 108). *Tyla — gera byla (kalba)* (p. 108). *Iš patalo — prie katilo, iš guolio — prie raguolio* (p. 167).

Kai kurie sinonimai straipsniuose pateikiami pliki. Iliustruojamų sakinėlių neturi, pavyzdžiui, sinonimai *betrlukšmis* (dominantė tylus), *neabejojamas* (tikras), *ansgatės* (štai), *pasvajas* (šmėkla), *nustėrti, apmirti* (sustingti), *įstangus* (stiprus), *viržmuo* (randas), *komfortabilus* (prabangus), *įžodis, apžadas* (pažadas) ir kt. Toks neilustruotų sinonimų (ypač retesnių, mažai kam žinomų) pateikimas yra ne labai naudingas, nes skaitytojas be papildomos medžiagos nežinos nei jų tikslios reikšmės, nei vartojimo skirtumų.

Į žodyną dėl jo ribotos apimties, aiškus dalykas, galėjo patekti tikrai dalis lietuvių kalbos sinonimų grupių. Negerai, kad kartais žodyne nėra nė tų straipsnių, kurie, sprendžiant iš nurodymų kituose straipsniuose, tikrai jame turėtų būti. Pavyzdžiui, veltui ieškosime žodyne sinonimų straipsnio *vėplinti*, nors autorius 74 puslapyje jį nurodo (tam pačiam straipsniui, matyt, vėliau buvo parinkta dominantė *žioplinti*). Imkime sinonimų straipsnį *kalbus, šnekus, bylus*. Bendra reikšmė — „mėgstantis

daug kalbėti“. Atrodo, kad autorius čia turėjo dėti ir tokius žodžius, kaip *plepus*, *tauškus* ir kt. Tačiau jis pasitenkina tuo, kad liepia palyginti su sinonimų straipsniu *plepus*, kurio žodyne visai nėra.

Praleista ir pačių sinonimų. Pavyzdžiui, sinonimų straipsnyje *apkalba* (p. 21) nėra sinonimų *tauškalai*, *gandas*; *barti* (p. 39) — *burnoti*, *skrembti*, *grioti*; *bijoti* (p. 45) — *gandentis*; *dainuoti* (p. 54) — *valiuoti*, *giesnoti*; *degėsis* (p. 57) — *gruzdas*; *degti* (p. 57) — *gruzdenti*; *liūdėti* (p. 132) — *graudentis*, *krimstis*, *pergyventi*; *pajuokti* (p. 161) — *ironizuoti*; *patalas*, *guolis* (p. 167) — *migis*; *plauti* (p. 173) — *velėti*; *tinginys* (p. 229) — *geisas* ir t. t. Frazeologinės medžiagos taip pat į šį žodyną liko neįtraukta, pvz.: *pykti* (p. 171) — *griežti dantį*, *lieti tulžį*, *krauju virti*; *mušti* (p. 144) — *karšti kailį*; *spoksoti* (p. 205) — *varnas gaudyti*; *verkti* (p. 244) — *ašaras gerti*; *bastytis* (p. 40) — *vėjus gaudyti*, *šunis lodyti*; *valgyti* (p. 240) — *badą atgauti*; *kvėpuoti* (p. 121) — *orą*, *kvapą gaudyti*; *skęsti* (p. 188) — *gelumbes derėti*; *suprasti* (p. 213) — *suimti kreivo rato pėdsakus* ir t. t.

Trumpai apžvelgus A. Lyberio „Lietuvių kalbos sinonimų žodyną“, matyti, kad jame yra taisytinių vietų. Reikėtų atsargiau parinkti dominantes, jomis imti žodžius be stilistinių atspalvių, tinkamiau sutvarkyti pačius sinonimų straipsnius, išmesti retus knyginčius žodžius, įtraukti į duotus straipsnius praleistus arba be pagrindo kituose straipsniuose išsklaidytus sinonimus, patikslinti sinonimų aiškinimus — jie turi būti naudingi skaitytojui, pagerinti iliustracinę medžiagą, pateikiant kuo daugiau trumpų frazių, tipiškų žodžių junginių, atskleidžiančių kiekvieno sinonimo specifiką, jo santykį su kitais tos pačios grupės sinonimais, pagausinti frazeologinių junginių, teorinę žodyno dalį suderinti su pačiu žodynu, kad nebūtų prieštaravimų. O gal, nusižiūrėjęs į naujuosius kitų kalbų panašaus pobūdžio žodynus, vertėtų išplėsti žodyno straipsnių ribas ir nereikalauti į juos dedamų žodžių griežto sinonimiškumo (juo labiau, kad šio reikalavimo jau ir dabar autoriui ne visur sekasi laikytis).

Vis dėlto žodynas yra naudingas. Jis padeda nusidėvėjusius, apiblungusius žodžius pakeisti svaresniais, taiklesniais. Vadinasi, šis žodynas prisideda prie kalbos — tiek šnekamosios, tiek rašto — gerinimo. O sėkminga pradžia rodo, kad ateityje galima laukti geresnio ir didesnio lietuvių kalbos sinonimų žodyno, kuris dar plačiau atskleistų lietuvių kalbos turtingumą, taiklumą ir vaizdingumą.

G. Varnaitė